

KATARZYNA PORĘBSKA

WIELOWYMIAROWOŚĆ POJĘCIA „DYSKURSU” NA PRZYKŁADZIE OBCHODÓW ŚWIĘTA NIEPODLEGŁOŚCI

Słowo wstępne

Jak zaznaczyłam w tytule, poniższy tekst jest wprowadzeniem do szerszych badań nad zjawiskiem dyskursu na przykładzie obchodów święta narodowego, a dokładniej Święta Niepodległości w Polsce. Celem przyszłych badań będzie szczegółowa analiza wydarzenia komunikacyjnego silnie angażującego większą wspólnotę pod względem użycia języka, komunikowania przekonań i interakcji w sytuacjach społeczno-kulturowych. Obecnie zwrócę uwagę na wielowymiarowość dyskursu. W tym celu wykorzystam niektóre z ujęć definicyjnych, występujących w obiegu naukowym oraz własne obserwacje związane z obchodami w Polsce Święta Niepodległości w dniu 11 listopada 2010 roku. Za materiał przykładowy posłużą zdjęcia ukazujące niewerbalny aspekt tego wydarzenia, jednocześnie potwierdzające wielowymiarowość komunikacji i potrzebę jej interdyscyplinarnego analizowania.

1. Dyskurs w świetle nauki (wybrane ujęcia)

Badania nad dyskursem mają dość długą historię, której w tym miejscu nie przedstawiam. Ich popularność wynika z faktu, że dyskurs jako „tekst zanurzony w życiu” odzwierciedla specyfikę dziedzin działalności ludzkiej. Według opinii badaczy „Każda zorganizowana w pewien sposób sytuacja współdziałania – działalność zakładająca cel – wymaga zorganizowanych

w pewien sposób środków językowych. Dyskursy polityczny, naukowy i inne kształtowały się w ciągu długiego czasu i były powołane do życia z pewnych przyczyn – z konieczności optymalnej komunikacji w różnych dziedzinach działalności człowieka”¹.

Ugruntowanie pojęcia *dyskursu* łączy się z ewolucją językoznawstwa, którego zainteresowanie budziły coraz większe, bardziej złożone jednostki (od głoski poprzez morfem i wyraz do zdania i tekstu), i które od statycznego ujęcia języka przeszło do dynamicznych koncepcji komunikacyjno-kulturowych². Jak pisze Janina Labocha w artykule *Tekst, wypowiedź, dyskurs* „Przejście od poziomu zdania do poziomu tekstu to coś więcej niż poszerzenie analizy językowej o nowe zjawiska, takie jak nawiązania międzyzdaniowe, zagadnienia anafory i koherencji, następstwo tematyczne itp. Przejście od zdania do tekstu to zmiana przestrzeni, zmiana uniwersum. Lingwistyka tekstu jest w tej nowej przestrzeni częścią szerszej teorii tekstu, a ta z kolei należy do uniwersum teorii kultury. Współczesne badania z zakresu teorii kultury traktują teksty jako tzw. drugą rzeczywistość, wymodelowaną na podstawie pierwszej rzeczywistości, czyli tej w której żyjemy, działamy, tworzymy. Druga rzeczywistość, obrazy świata, na które składają się nasze doświadczenia społeczne i indywidualne, nasza wiedza i wyobrażenia oraz projektowanie przyszłych zdarzeń w formie życzeń i żądań. Do drugiej rzeczywistości należą również wypracowane od pokoleń, lecz podlegające różnym modyfikacjom, wzorce zachowań komunikacyjnych, formy etykiety, sposoby przekazywania informacji, reguły sterowania zachowaniami innych itp. Tu zatem mieszczą się również wzorce rozmaitych działań językowych, od zwykłych, codziennych form do złożonych językowo wypowiedzi artystycznych, naukowych, publicystycznych itp.”³.

Łatwo się domyślić, że ilu badaczy zajmuje się zjawiskiem dyskursu, tyle będzie różnych przemyśleń na jego temat. Trudno wskazać jedną konkretną definicję pojęcia *dyskurs*, dlatego przedstawię różne jego ujęcia. Pojęcie *dyskursu* na stałe zagościło w naukach humanistycznych: coraz częściej pojawia się w semiotyce, lingwistyce tekstu i hermeneutyce, teorii literatury,

¹ N. Szumarowa, *Dyskurs „eksperymentalny”: proces kreowania wtórnego tekstu*, [w:] *Współczesne analizy dyskursu*, red. M. Krauz, S. Gajda, Rzeszów 2005, s. 301.

² S. Gajda, *Współczesny polski dyskurs naukowy*, [w:] *Dyskurs naukowy – tradycja i zmiana*, Opole 1999, s. 9.

³ J. Labocha, *Tekst, wypowiedź, dyskurs*, [w:] *Styl a tekst*, red. S. Gajda, M. Balowski, Opole 1996, s. 49.

psycholingwistyce, pragmatyce. Stąd spotykamy na przykład pojęcia: dyskurs dziecięcy, werbalny, mityczny, literacki, poetycki, logiczny, narracyjny, figuratywny, religijny, naukowy, filozoficzny, historyczny, polityczny, terapeutyczny, plastyczny, filmowy, dyskurs przestrzenny itp.

Poniżej przyjrzymy się definicjom omawianego pojęcia, jakie podają różne słowniki, poczynając od słowników języka polskiego, a skończywszy na słowniku dotyczącym terminologii medialnej.

- ◇ *Słownik języka polskiego* pod redakcją Witolda Doroszewskiego traktuje *dyskurs* jako „rozmowę, dyskusję, przemówienie, przedmowę”⁴.
- ◇ *Współczesny słownik języka polskiego* pod redakcją Bogusława Dunaja wyjaśnia dyskurs jako: „rozmowę, dyskusję, przedmowę”⁵.
- ◇ *Słownik języka polskiego PWN* podaje definicję: „dyskusja lub wypowiedź, w której jakiś poważny temat omawiany jest w sposób uporządkowany i logiczny”⁶.
- ◇ *Praktyczny słownik języka polskiego* przedstawia *dyskurs* jako: „1) ustną albo pisemną wymianę poglądów na jakiś temat; 2) *filozoficzny* – rozumowanie zmierzające do celu poznawczego przez ogniwa pośrednie, logicznie ze sobą połączone; 3) *filmoznawczy* – podmiotowy aspekt tekstu filmowego, zdarzenie komunikacyjne rozgrywające się interpersonalnie między autorem a widzom na poziomie opowiadania filmowego; 4) *językoznawczy* – systemowy repertuar środków, reguł, zasad służących zwłaszcza jako narzędzie pozasemantycznej interpretacji językowego obrazu świata”⁷.
- ◇ *Słownik socjologiczny* nazywa *dyskursem* „system ludzkich wypowiedzi i postać myślenia, powstał na podstawie wspólnych dla każdego społeczeństwa założeń, przesądów i stereotypów, które odnoszą się do jakiegoś zjawiska, rzeczy czy idei i wyrażają aktualny stosunek do nich”⁸.
- ◇ *Słownik terminologii medialnej* wyjaśnia *dyskurs* jako: „zespół zachowań językowych, których treść i forma uwarunkowane są koncepcjami poznawczymi, charakterystycznymi dla danej epoki, danego typu komunikacji,

⁴ *Słownik języka polskiego*, red. W. Doroszewski, t. 2, Warszawa 1960, s. 516.

⁵ *Współczesny słownik języka polskiego*, red. B. Dunaj, t. A–N, Warszawa 2007, s. 350.

⁶ *Słownik języka polskiego PWN*, red. M. Bańko, t. I, Warszawa 2000, s. 343.

⁷ *Praktyczny słownik współczesnej polszczyzny*, red. H. Zgólkowa, t. 10, Poznań 1997, s. 71.

⁸ *Słownik socjologii*, red. K. Olechnicki, P. Załęcki, Toruń 1997, s. 50.

danego rodzaju działalności, a także praktycznymi warunkami formułowania wypowiedzi (kto mówi, w jakim celu i w jakiej sytuacji)”⁹.

Po zapoznaniu się z definicjami słownikowymi, które w znacznej części są krótkie i zdawkowe, czas bliżej przyjrzeć się, jak pojęcie dyskursu wyjaśniane są w publikacjach naukowych. Zdaniem Stanisława Grabiasa *dyskursem* nazywamy „ciąg zachowań językowych, których postać zależy od tego, kto mówi, do kogo, w jakiej sytuacji i w jakim celu”¹⁰. Tak pojęty dyskurs jest rodzajem interakcji społecznej dokonującej się przy udziale języka. W związku z tym poszukiwanie reguł dyskursu musi obejmować poziom zjawisk psychofizycznych, poziom zjawisk społecznych i wreszcie poziom języka jako systemu semiotycznego rządzącego się własnymi prawami¹¹.

Pierre Ricoeur kładzie nacisk na relację użycie systemu – system językowy. Podkreśla, że „pierwszym zadaniem semantyki dyskursu musi być przezwyciężenie tej epistemologicznej *parole* wynikającej z przemijającego charakteru zdarzenia w przeciwieństwie do trwałości systemu. Przekaz istnieje w czasie, trwa i rozwija się w czasie, synchroniczny zaś aspekt kodu sytuuje system poza następstwem czasowym. System w rzeczywistości nie istnieje. Przysługuje mu tylko istnienie potencjalne. Tylko przekaz daje językowi aktualność, a dyskurs funduje samo istnienie języka, ponieważ tylko odrębne każdorazowo niepowtarzalne akty dyskursu aktualizują kod”¹².

Janina Labocha *dyskurs* tłumaczy jako „normę oraz strategię zastosowaną w procesie tworzenia tekstu i wypowiedzi. Podstawą tej strategii są wzorce społeczne i kulturowe, składające się na tę normę, a jej efektem tekst lub wypowiedź o określonych cechach gatunkowych”¹³. Zdaniem badaczki w odróżnieniu od tekstu i wypowiedzi, które są konkretnymi zjawiskami z płaszczyzny *parole*, dyskurs „należy do płaszczyzny pośredniej między systemem języka (*langue*) i realizacją tego systemu w konkretnych aktach mowy. Jest pewną normą społecznych zachowań werbalnych, na którą składają się techniki budowania wypowiedzi mówionych i tekstów pisanych w celu prze-

⁹ *Słownik terminologii medialnej*, red. W. Pisarka, Kraków 2006, s. 40.

¹⁰ S. Grabias, *Język w zachowaniach społecznych*, Lublin 1997, s. 218.

¹¹ Tamże, s. 231. Według Stanisława Grabiasa *interakcja* to „sposób działań jednostki w konkretnych sytuacjach oraz stosowane potocznie zabiegi rozumienia i dostosowywania się działań partnerów”, tamże, s. 218.

¹² Zob. P. Ricoeur, *Język jako dyskurs*, [w:] *Język, tekst, interpretacja*, Warszawa 1989, s. 75–76.

¹³ J. Labocha, *Tekst, wypowiedź...*, s. 51.

kazywania treści przedmiotowych, czyli wiedzy o świecie, odpowiednio do przyjętych zamierzeń i oczekujących zadań”¹⁴.

Badaczka pojęcie *dyskursu* rozpatruje w duchu lingwistyki tekstu i podkreśla, że „[dyskurs] implikuje odniesienie do sytuacji aktu mowy, intencji, celu oraz nadawcy i odbiorcy, pozostając jednak pojęciem wewnątrztekstowym. Dyskurs tak rozumiany jest kategorią tekstową, odsyłającą do osoby, miejsca i momentu mówienia. Jest jakby okiem kamery, przez którą widzimy przedstawiony świat tak, jak zaprojektował go podmiot tekstu. To spojrzenie podmiotu tekstu, innymi słowy owa strategia dyskursywna, nie jest jednak zjawiskiem całkiem indywidualnym, lecz jedną z form i norm społecznego, typowego dla danej wspólnoty kulturowej, obcowania za pomocą języka”¹⁵.

Zdaniem Stanisława Gajdy termin *dyskurs* należy do treściowo nieostrych. Uczony zauważa, że „pojęcie dyskursu nie jest stabilne, mamy raczej do czynienia z całą rodziną znaczeń starszych i nowszych, kształtowanych na różnych obszarach badań i różnych celów. Można, jak pisze Gajda, jednak pokusić się o próbę choćby przybliżonego określenia tego pojęcia, bowiem analizując różne definicje i użycia tego terminu, dochodzi się do wniosku, że dyskurs to wydarzenie komunikacyjne. Terminem tym zwraca się uwagę na funkcjonalne aspekty tekstu rozpatrywanego w kontekście (kto?, jak?, kiedy?, dlaczego? itp.), tj. na uczestników komunikacji i zarazem użytkowników języka, którzy komunikują swoje przekonania i emocje, zanurzeni w bardziej kompleksowe wydarzenia (sytuacje) społeczno-kulturowe”¹⁶.

Termin *dyskurs* funkcjonuje wieloznacznie nie tylko treściowo, ale i zakresowo. Bywa odnoszony zarówno do konkretnego, pojedynczego przypadku wydarzenia komunikacyjnego, jak i ogólnie do wydarzenia, a także do typu wydarzeń¹⁷.

Teuna Van Dijk w publikacji *Dyskurs jako struktura i proces* wyjaśnia, że pojęcie *dyskurs* „znane z potocznej komunikacji i ze słownika, odnosi się zwykle do języka w użyciu, do publicznych wystąpień lub też – ogólnie – do języka mówionego oraz sposobów wypowiadania się. Z innym, coraz bardziej popularnym, ale wciąż nieformalnym użyciem terminu możemy spotkać się w mediach i w niektórych naukach społecznych. Badacze dyskursu próbują wykroczyć poza te potoczne definicje. Przyjmują oni, że dyskurs jest formą

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Tamże, s. 52–53.

¹⁶ S. Gajda, *Współczesny polski dyskurs...*, s. 9–10.

¹⁷ Tamże, s. 10.

użycia języka. Ale jako że określenie takie jest wciąż niejasne i nie zawsze adekwatne, wprowadzają bardziej steoretyzowane pojęcie „dyskursu”, ściślej określone, a mające zarazem szersze pole zastosowań. Sam autor dyskurs definiuje jako zdarzenie komunikacyjne. Oznacza to, że ludzie używają języka, by przekazywać różne idee i przekonania (lub by wyrażać emocje). Robią to zaś w ramach wyznaczonych przez przebieg bardziej złożonych sytuacji społecznych¹⁸ na przykład w kontekście wydarzeń 11 listopada i obchodów Święta Niepodległości.

Z przytoczonych wyżej ujęć pojęcia dyskursu wynika, że ten fenomen komunikacyjny należy rozpatrywać w trzech wymiarach: użycia języka, komunikowania przekonań i interakcji. Należy badać, jak użycie języka wpływa na przekonania i interakcje komunikantów, jak interakcje oddziałują na komunikujących się. Bardzo istotny jest kontekst, w którym odbywa się komunikacja. Przedstawiony przegląd ujęć *dyskursu* udowadnia ponadto, że jest to obiekt wymagający dokładnych analiz językoznawczych.

O polimorficzności tego obiektu świadczą następujące dające się łatwo wychwycić i zdiagnozować fakty z życia społecznego toczące się w Święto Niepodległości. Przy analizie dyskursu *11 listopada* należy poddać obserwacji pewne charakterystyczne dla tego święta wydarzenia, dziejące się w interesującym mnie dniu 11 listopada 2010 roku. Poniżej wyliczam i w skrócie (ze względu na ograniczenia wydawnicze) omawiam niektóre z nich.

1. Przemówienie Bronisława Komorowskiego, prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej, wygłoszone w 92. rocznicę odzyskania przez Polskę niepodległości, na placu Józefa Piłsudskiego w Warszawie (11 listopada 2010 roku).

Ranga nadawcy – Prezydent RP pozwala przyjąć, że dla tego dyskursu jest to wydarzenie szczególnie istotne, otwierające oficjalną część uroczy-

¹⁸ Zob. T.A. van Dijk, *Dyskurs jako struktura i proces*, Warszawa 2001, s. 9–10.

stości, pozwalające jednocześnie na wyróżnienie w całym dyskursie pól oficjalnych i nieoficjalnych. Na uwagę zasługuje niejęzykowy sygnał – kotylion wpięty w klapę płaszcza prezydenta.

2. Manifestacje i kontrmanifestacje, które przeszły ulicami Warszawy w godzinach popołudniowych w dniu 11 listopada 2010 roku.

Zdjęcie pokazuje moment przemarszu manifestantów ulicami Warszawy pod pomnik Romana Dmowskiego. W sumie w stolicy zorganizowano 23 manifestacje i kontrmanifestacje. To one były najważniejszym wydarzeniem tego dnia w mediach, a nie przemówienie prezydenta RP. W dyskursie 11 listopada ma miejsce wiązanie wydarzeń oficjalnych z nieoficjalnymi. Interesujące wydają się do uchwycenia ramy delimitujące oba typy wydarzeń i mechanizmy spajające.

3. Piosenka i teledysk „Vivat biało-czerwoni” zespołu *Magnetar*.

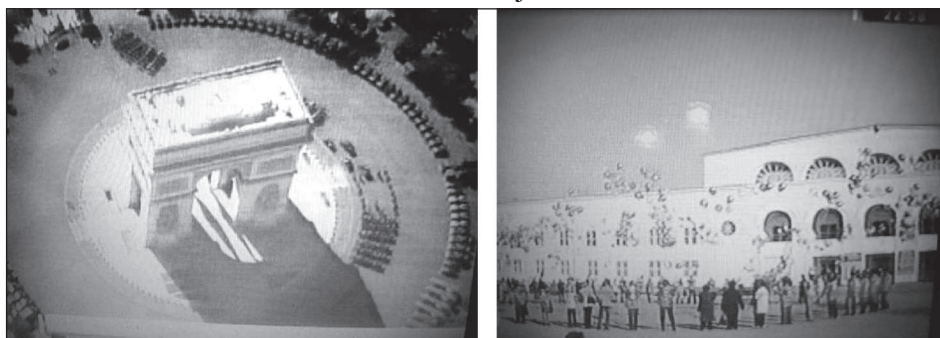
Z okazji 92. rocznicy odzyskania przez Polskę niepodległości zespół *Magnetar* skomponował piosenkę *Vivat biało-czerwoni*. Do słów piosenki

nakręcono również teledysk. Uznać możemy zatem, że dyskurs *11 listopada* należy rozpatrywać w szerokim kontekście kulturowym, a w tym konkretnym przypadku – muzyki młodzieżowej. Piosenka i teledysk „przenoszą” omawiany dyskurs poza dzień 11 listopada 2010 roku. Piosenka jest przedstawiana na koncertach w różnym czasie i miejscu, podobnie teledysk.

4. Sposoby obchodzenia świąt narodowych w innych państwach, reprezentujących oddalone bądź odmienne systemy polityczne i społeczne, na przykład: Francja, Rosja, Stany Zjednoczone, Chiny.

Jak stare przysłowie mówi, *co kraj to obyczaj*, tak każde państwo na świecie we właściwy dla siebie sposób obchodzi uroczystości związane ze świętem niepodległości. Na przedstawionych poniżej zdjęciach dostrzegamy, że w krajach europejskich obowiązuje w wymiarze oficjalnym podobny jak w Polsce styl świętowania. W Stanach Zjednoczonych w obchodach święta niepodległości dominuje zabawa. Całkowicie odmienną kulturę świętowania prezentują Chiny, jako totalitarne państwo, w którym panuje wymuszony ład. Różnice symbolizują widoczne na jednych zdjęciach fajerwerki oraz obecni na innych „mundurowi”. Oto przykłady:

a. Francja

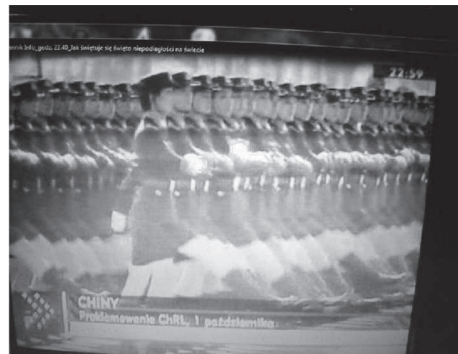
b. Rosja

c. Stany Zjednoczone

d. Chiny

Na zakończenie

Dyskurs należy postrzegać jako fenomen komunikacyjny. Jest to obiekt polimorficzny. Kiedy zagłębimy się w jego wymiary, odkryjemy, że z pozoru czytelne i łatwe do zdefiniowania w potocznym odczuciu zjawisko, jest wewnętrznie skomplikowaną siecią powiązań językowych i pozajęzykowych.

Bibliografia

- Gajda S., *Współczesny polski dyskurs naukowy*, [w:] *Dyskurs naukowy – tradycja i zmiana*, Opole 1999.
- Graham P., *KAD a wartości: interdyscyplinarność jako zwrot w kierunku podejścia krytycznego*, [w:] *Krytyczna analiza dyskursu*, red. A. Duszak, N. Fairclough, Kraków 2008.
- Kawka M., *Dyskurs i tekst w świetle uwarunkowań konsytuacyjnych i kontekstach*, „Polonica” 19, red., S. Urbańczyk, Kraków 1998.

- Labocha J., *Tekst, wypowiedź, dyskurs*, [w:] *Styl a tekst*, red. S. Gajda, M. Bałowski, Opole 1996.
- Poprawa M., *Telewizyjne debaty polityków jako przykład dyskursu publicznego*, Kraków 2009.
- Ricoeur P., *Język jako dyskurs*, [w:] *Język, tekst, interpretacja*, Warszawa 1989.
- Szumarowa N., *Dyskurs „eksperymentalny”: proces kreowania wtórnego tekstu*, [w:] *Współczesne analizy dyskursu*, red. M. Krauz, S. Gajda, Rzeszów 2005.
- Van Dijk T.A., 2001: *Dyskurs jako struktura i proces*, Warszawa 2001.
- Słownik języka polskiego PWN*, red., M. Bańko, t. 10, Warszawa 2000.
- Słownik języka polskiego*, red., W. Doroszewski, t. 2, Warszawa 1960.
- Język polski. Współczesny słownik języka polskiego*, red. B. Dunaj, t. A–N, Warszawa 2007.
- Słownik socjologii*, red. K. Olechnicki, P. Załęcki, Toruń 1997.
- Słownik terminologii medialnej*, red. W. Pisarek, Kraków 2006.
- Praktyczny słownik polszczyzny*, red. H. Zgółkowa, t. 10, Poznań 1997.

Summary

The Multidimensionality of the Concept of Discourse: A Case Study of the Celebration of Independence Day in Poland

In this paper, the author defines the concept of discourse both in linguistic and sociological terms. The author claims that the discourse of 11th November is highly contextualized politically, socially, and culturally. The article presents an analysis of President Komorowski's Independence Day speech.